

**Petr Kreuz, Kouzelnické a čarodějnické procesy v českých zemích a střední Evropě.
Habilitační práce, 2016, 399 strojopisných stran.**

Oponentský posudek

Předložená habilitační práce PhDr. Petra Kreuze, Dr., PhD vychází z jeho dlouholetého předchozího studia, o čemž výmluvně svědčí i přehled Kreuzových studií k předmětnému tématu, uvedených v celkovém, velmi reprezentativním seznamu u využitých titulů domácí i zahraniční literatury (a k autorově vlastní produkci by bylo zapotřebí ještě připočítat jeho četné důkladné recenze relevantní historiografické produkce).

Stejně tak je již na první pohled zřejmé – a v textu se o tom čtenář na mnoha místech může znovu přesvědčit – že autor je zasvěceným znalcem pramenů, o jejichž druzích a možnostech využití pojednává rovněž ještě podrobně v samostatné druhé kapitole. Z těch zásadních – kromě smolných knih, kterých ale pro české země není dochováno mnoho a všechny ani neobsahují záznamy o kouzelnických, respektive čarodějnických procesech – jsou to pro mladší období řádově od poslední čtvrti 17. století ortelní manuály pražského apelačního soudu, a to až do poloviny 18. století, kdy skončila soudní perzekuce provozovatelů magie v rámci habsburské monarchie. Autor se v oné druhé kapitole dále věnuje i dalším dostupným pramenům pro předmětné bádání v českých zemích, přičemž je z jeho rozboru zjevné, že ty bohužel nepokrývají celou potřebnou škálu typů pramenů, vymezených jako důležité pro studium vymezené problematiky jedním z nejvýznačnějších současných badatelů Johannem Dillingerem v jeho nedávné populárně vědecké syntéze,¹ respektive nemají očekávanou výpovědní hodnotu (například prameny církevní provenience, tištěné letáky, výtvarná díla). Prakticky u nás téměř neexistují démonologické spisy, a co se týče folkloristických materiálů, shromažďovaných i v tomto směru už od 19. století, ty by bylo nutné podrobovat soustavné reinterpetaci, neboť jejich vyhodnocování v dílech současných etnologů nevybočuje z tradičních paradigmat.

P. Kreuz si tedy velmi uvědomuje, že pramennou základnu, týkající se kouzelnických a čarodějnických procesů jako velmi atraktivního tématu není možné vyhodnocovat jen se zřetelem k dosažení popisně historických a statistických dat o místě, době, četnosti procesů a jejich obětí, ale že je zapotřebí tento bohužel geograficky značně rozprostřený fenomén pronásledování provozovatelů magie, neomezující se, jak je někdy scestně vykládáno, zdaleka jen katolické země (západního ritu) sledovat v kontextu vývoje dobových právních norem a

¹ Johannes Dillinger, *Hexern und Magie. Eine historische Einführung*, Frankfurt am Main – New York 2007 (tuto práci autor také recenzoval – viz *Minulostí západočeského kraje* 44, 2009, s. 480-487).

současně, z hlediska do těchto procesů zapojených jednotlivců, ať již soudců či obětí, v širším sociálním a antropologickém kontextu.

Posuzovaná práce je rozčleněna v návaznosti na hlavní témata stávajícího Kreuzova bádání do celkem sedmi hlavních kapitol. Nejobsažnější je první kapitola, v níž se autor po úvodním přehledu vývoje zahraničního bádání o pronásledování „čarodějnic“ na evropském kontinentu ve středověku a hlavně raném novověku soustředil na rozvoj tohoto specializovaného výzkumu u nás od počátku 19. století do současnosti. Z mého pohledu jde o skutečně vyčerpávající přehled, ve kterém nechybí žádný titul ani z domácí ani ze zahraniční produkce. Vcelku ale, ačkoli jde o velmi nosné interdisciplinární téma, které má navíc přesahy do příbuzných okruhů bádání dějiny kriminality, dějiny různých typů soudů a soudního procesního i hmotného práva ad.), je mu dosud v našem prostředí věnována menší pozornost.

V samostatných exkurzech, které jsou vlastně podkapitolami v rámci první kapitoly, autor poukazuje na základě rozboru konkrétních skutečností i na evidentní poklesky některých renomovaných autorů (věcné a interpretační a eo ipso i metodické). V jedné podkapitole se P. Kreuz věnuje také rozboru omylů našeho snad neznámějšího badatele o čarodějnických procesech, zejména ne severní Moravě, Bedřicha Šindeláře. K jeho osobě pak směřuje i další kritický Kreuzův exkurz, dokládající přesvědčivě ideologicky záměrně zkreslené Šindelářovo hodnocení předmětného bádání v Sovětském svazu. Jelikož P. Kreuz tento exkurz ještě doplňuje přehledem o výsledcích bádání v Rusku v době po rozpadu SSSR, jde o první souborné hodnocení této „východní“ literatury u nás (na okraj je zapotřebí podotknout, že koncem minulého roku jmenovaný připravil i přehled bádání o kouzelnických a čarodějnických procesech v sousedním Polsku, neuvedený ještě v přehledu literatury k habilitační práci).² V této souvislosti autor také oprávněně kritizuje málo zdařilou úroveň většího počtu závěrečných prací obhajovaných na dané téma na našich univerzitách. Věcně podložené argumentace (o nichž svědčí důkladný poznámkový aparát) jsou důkazem, že z Kreuzovy strany nejde ani v jednom z případů o kritiku samoučelnou, byť se někomu může zdát až břítká.

O druhé kapitole zabývající se pramenovou základnou k výzkumům kouzelnických a čarodějnických procesů jsem se již zmiňovala výše. Tu jistým způsobem doplňuje třetí kapitola, tentokrát s akcentem na vliv právního systému a soudní organizace na vývoj, dynamiku a formy čarodějnických procesů v českých zemích. Pro dalšího badatele je užitečné, že jak v rámci jedné kapitoly, tak i kapitol navzájem, provazuje P. Kreuz výklad odkazy v poznámkovém aparátu. Na tomto místě je důležité připomenout dvě důležité skutečnosti, vyplývající z Kreuzova hloubkového výzkumu. Jednak je nepochybné, že souzení „čarodějnic“ bylo zásadně v rukou světských soudů, nejčastěji hrdelních městských (a to i vrchnostenských měst), představujících v našich zemích od středověku úctyhodně hustou síť několika stovek „soudních tribunálů“, a jen výjimečně ad hoc ustavených

² P. Kreuz, Kouzelnické a čarodějnické procesy v Polsku v 16.-18. století. Přehled novějšího bádání a stručný nástin vývoje, in: Alis volat propriis. Sborník příspěvků k životnímu jubileu Ludmily Sulítkové, Brno 2016, s. 220-237.

vrchnostenských soudů, případně v sousedním Slovensku župních soudů. Podstatné je zároveň, že tyto soudy nebyly schopné (vzhledem ke svému personálnímu obsazení) vést, byť i po kratší dobu, tzv. masové čarodějnické procesy spojené s následnými hromadnými popravami. Jelikož šlo o procesy inkviziční povahy (viz i níže), jejich součástí byla tortura a výkon trestu smrti, což obě představovalo bezpochyby značné zatížení pro městskou pokladnu. Proto se v pramenném materiálu lze setkávat daleko častěji s následným řetězením hrdelních procesů (tedy sériemi individuálních soudních řízení).

Za druhé v této kapitole podává P. Kreuz na základě důkladného rozboru novou interpretaci článku 58 trestního zákoníku Marie Terezie z roku 1768 (tzv. Theresiany), který navazuje na dva roky předtím jí vydaný *Artykul o kouzelnictví, čarodějnictví, věšteství a podobné věci*. Článek rozebírá i v kontextu předchozích hrdelních řádů (tzv. Josephiny z roku 1707 a Ferdinandey pro Dolní Rakousy z roku 1656) a ačkoli si sám uvědomuje, že by jej bylo záhodno prozkoumat ještě v širších souvislostech dobového vývoje právní teorie ve středoevropském rámci, dospívá k závěru, že Marie Terezie vlastně dekriminalizovala čarodějnictví, a to v obou zásadních aspektech, totiž de facto i de iure. Jednak nerespektovala pojetí deliktu v kumulativním pojetí, které bylo zavedeno zákonně právě předchozím hrdelním řádem Josefa I. na počátku 18. století (delikt setak ale vyšetřoval i u našich domácích soudů přinejmenším od druhé čtvrti 17. století), čímž jeho razanci značně otupila. Podstatné je ustanovení třetího paragrafu tohoto článku, v němž panovnice prohlásila čarodějnictví a kouzelnictví za blud, pověru a projevy hlouposti. Dále apelovala na důkladné prošetření každého podezření z čarodějnictví a kouzelnictví, aby se zjistilo, o jaký typ jednání, v článku kategorizovaného, jde (přičemž v případě nařčení osob, které provozovaly pověřenou lidovou magii, nemělo vůbec být zahajováno řízení u hrdelního soudu). Ve zvlášť složitých případech (osočení ze spolčení s ďáblem) si navíc vymínila konečné rozhodnutí pro sebe. Lze tedy s autorem jistě souhlasit, že v tomto artykulu se výrazněji projevuje změněné nazírání, odchylující se od pozdně středověkého a raně novověkého pojetí démonologie. Autorův výklad je navíc doprovázen edicí příslušného zákonného článku v němčině i dobovém českém překladu.

Po zmíněném detailním rozboru článku se autor opět vrací do středověkého období, přičemž až po přečtení prvních řádek je patrné, že nyní s hlavním zřetelem k tomu, které subjekty mohly být od panovníka obdařeny v průběhu celého zkoumaného dějinného období hrdelním právem a jak takové soudy v souvislostech s postupným ukotvením trestně právního deliktu magie toto právo vykonávaly. Dle mého soudu bylo zapotřebí toto pojednání, které se v některých aspektech propojuje s výkladem v první části kapitoly sledujícím soudní řízení s provozovateli škodlivé magie, buď s předchozím propojit a nebo výslovně oddělit názvem jako samostatnou podkapitolu. Připomenutí hodné je autorovo zvýraznění, že samotné zavádění tzv. inkvizičního procesu (místo akuzačního) do praxe městských soudů nebylo vlastní příčinou pronásledování předmětného deliktu.

Další čtyři kapitoly, tedy čtvrtá až sedmá jsou rozvitím předchozích hlavních témat autorova bádání. Důležité je, že k těmto případům bylo možné soustředit rozmanitější anebo svou hodnotou výjimečnou pramennou dokumentaci, dovolující sledovat procesy a jejich aktéry od vypuknutí sporu po rozuzlení, přičemž zároveň je brán zřetel na případy jistým

způsobem svébytné. Soudní případy, pojednáváné ve čtvrté kapitole a zaznamenané v knihách nálezů Starého Města pražského a knihách svědomí spojených pražských měst z prvních desetiletí 16. století (P. Kreuz edituje v příloze předmětné dobové záznamy z pražských městských knih) byly sice ve své podstatě žalobami týkajícími se primárně urážky na cti, ale přídatným osočením ze škodlivých čarodějných praktik rozdmýchávaly veřejnou atmosféru, protože v živé paměti místních obyvatel ještě zůstávaly případy v roce 1498 upálených pěti žen různých pražských měst za travičství. Zajímavé ale je, že jak v prvním případě soud Starého Města pražského, tak ve dvou dalších soud spojených pražských měst ve dvacátých letech 16. století nedospěl k potrestání obžalovaných osob, přičemž ve čtvrtém případě, na který autor poukazuje z knih svědomí a kdy šlo o možné způsobení smrti dítěte v důsledku použitých magických praktik, zřejmě ani nedošlo k soudnímu projednávání.

Naproti tomu zmíněné kouzelnické procesy na Nymbursku z prvních dvou desetiletí 17. (pátá kapitola) jsou již příkladem systematického pronásledování deliktu magie a také velmi drastických trestů, uložených městským soudem v Nymburce. V jednom z případů zde P. Kreuz ale vystopoval naopak zcela výjimečné a snad i strategicky promyšlené jednání jednoho z obžalovaných, který více než 10 let dokázal úspěšně odolávat pronásledování, ačkoli protistranou byl příslušník panského stavu z pozice hejtmana boleslavského kraje. Obžalovaný neprozradil nic podstatného ani při mučení a po zásahu České komory jako jeho vrchnosti jej dokonce nymburský městský soud musel propustit. Ve stejné době byl onomu poddanému rozhodnutím Komory u městského soudu v Českém Brodě umožněn tzv. odvod neviny, což bylo zvláštní řízení v praxi městských soudů od konce 16. století, umožňující obžalovanému „nápravu cti“ (příčinění Komory ovšem autor považuje oprávněně za neadekvátní zásahy do kompetencí městského soudu a hejtmana Boleslavského kraje – s. 263). P. Kreuz poukazuje na to, že série řetězově navazujících kouzelnických procesů na Nymbursku byla událostí v předbělohorských Čechách zcela mimořádnou. Ze shromážděných podkladů se dá dovozovat, že v celých soudobých Čechách tehdy individuální procesy dosahovaly počtu ne několika desítek, ale spíše několika set, což lze podle autora přičíst „na vrub“ krizovému stavu společnosti.

Případ malostranský, jímž se zabývá šestá kapitola, byl zvláštní nejen tím, že šlo o „dětský proces“, ale také tím, že k vyšetřování přečinů žáků malostranské jezuitské školy byla ustavena zvláštní čtyřčlenná místodržitelská komise, sestávající navíc jen z učených právníků. Již sestavenou závěrečnou zprávu pak ještě schválil sám císař. Děti – vesměs z pražských měšťanských rodin – nebyly nijak exemplárně potrestány, jelikož komise usoudila, že se vzdor pokusu o zaklínání nedostaly do přímého konanou s ďáblem (na děti měli jen přísně dohlížet jejich rodiče a vychovatelé). Je to jediný známý dětský čarodějnický proces v českých zemích, navíc velice dobře dokumentovaný, rovněž i co do etnické a sociální skladby podezřelých.

V poslední kapitole P. Kreuz dokumentuje soudní případy, které probíhaly až po polovině 17. století, tedy takové, které jsou považovány za tzv. pozdní kouzelnické a čarodějnické procesy. Co se týče Slovenska, popisuje autor jak případy známé z literatury, tak hlavně pro první polovinu 18. století procesy řešené soudy Trenčínské, Turčanské a Oravské župy, ačkoli jinak i na Slovensku byly zjištěny delikty kouzelnictví a čarodějnictví v různých

jeho oblastech projednávány v 16. a 17. století městskými soudy. I v případě prvních dvou zmíněných žup šlo o hromadné procesy (bylo vyšetřováno více než 20 osob), autor ale mohl, a to rovněž na základě vlastního pramenného studia předmětných župních materiálů, doložit důsledné potrestání viníků jen na Trenčínsku, přičemž zde byl navíc uložen vůbec poslední kapitální za delikt magie v rámci Slovenska (k r. 1745).

V první části této sedmé kapitoly rekapituluje autor poznatky známé o pozdních procesech pronásledování téhož deliktu pro oblast Čech a Moravy, kde měly zjištěné procesy od konce 15. století až do sklonku 17. století rovněž individuální charakter (na rozdíl od sousedního Niského knížectví, kde se v polovině tohoto století odehrávaly masové čarodějnické procesy). Velmi zajímavým je autorův postřeh, že ačkoli v českých zemích byla řada osob v dotud známých procesech ještě v polovině 18. století odsouzena městskými, popřípadě patrimoniálními soudy k nejvyššímu testu, změnil je na základě odvolání pražský apelační soud v řadě případů v mírnější (ale bude do budoucna ještě zapotřebí tuto hypotézu, jak autor naznačuje, verifikovat důsledným studiem ortelních manuálů a knih protokolů tohoto soudu).

Zcela výjimečné tak byly v českých zemích hromadné procesy konce 17. století na severní Moravě ve Velkých Losinách a v Šumperku, jimž autor věnoval v rámci poslední kapitoly rovněž speciální pozornost, a to proto, že ačkoli tyto už byly častěji pojednány v odborné i populární literatuře, potažmo i filmovém ztvárnění, mnoho z toho, jak díla události interpretují, se nezakládá na spolehlivých pramenných oporách. Pro tyto masové procesy je příznačné, že oběti byly souzeny za zločin čarodějnictví v jeho kumulativním projevu a že soudy při svém postupu využívaly kromě právních i dobových démonologických příruček. V obou lokalitách byly koncem 70. let zřízeny k vyšetřování mimořádné patrimoniální soudy (nikoli inkviziční tribunály, jak se někdy v literatuře uvádí), jejichž předsedou se stal nechvalně známý Jindřich František Boblig. Je zajímavé, že ten se již před více než třiceti lety osvědčil ve zmíněných procesech v Nisku. P. Kreuz dokládá, že jen velkolosinský tribunál se pod Bobligovým vedením obrátil k pražskému apelačnímu, přičemž nešlo o klasická odvolání, ale žádosti o naučení v duchu obecného práva (přitom nelze nijak prokázat, že by se byl jeho dobový německý sekretář s Bobligem osobně znal, pod naučení se podepisoval jen z titulu své úřední funkce). Autor se pokusil vnést více světla do zákulisí dlouhotrvajících procesů, zastavených až v roce 1696, respektive i do možných předchozích kontaktů vyšetřovaných osob, včetně popraveného katolického kněze Kryštofa A. Lautnera (to je jediný známý případ postihu katolického duchovního). V atmosféře strachu se podařilo Bobligovi shromáždit na více než tři desítky výpovědí svědků proti jejich bývalému faráři, naopak však nelze dokladovat odpor místních obyvatel proti těmto soudům.

V této kapitole autor také uvádí – dalo by se parafrází říci „kumulativně“ –, totiž v poznámce 70, která je neúměrně dlouhá, rovněž příklady dalších zjištěných pozdních procesů v rámci českých zemí. Pokud by habilitační práce měla být publikována, doporučovala bych z této poznámky a dalších relevantních informací, především ke sporům na teritoriu Moravy utvořit samostatnou podkapitolu. Na severní Moravě jsou například ponechány stranou procesy v Lipníku a Šternberku (zpracované podle autorova údaje zatím jen v závěrečné vysokoškolské práci (pozn. 100 na s. 135; předmětné smolné knihy přitom

autor dobře zná)³, a i procesy na jižní Moravě, která je navíc po právní stránce specifickou oblastí, jsou také zmiňovány spíše okrajově. Dalo by se namítnout, že vše podstatné shrnuje autor ke všem procesům v českých zemích od 15. do poloviny 18. století v závěru práce, ten však pro české země tvoří jen dvě strany textu a jsou v něm především zdůrazněny časové fáze, v nichž procesy probíhaly, jejich většinou individuální a nikoli masový charakter a v podstatě jen statistické údaje ohledně zjistitelného počtu vyšetřovaných a odsouzených k hrdelním trestům. A to je trochu škoda, vezmeme-li v úvahu, kolik P. Kreuz vyčetl z předmětných pramenů rovněž dalších informací.

Práce je doslova nabita spoustou konkrétních údajů, mnohdy se ukrývajících pouze v poznámkách, takže pro větší užitek dalších badatelů bych navrhovala, aby autor před jejím publikováním zpracoval zeměpisný rejstřík. Pro následné bádání by bylo rovněž ilustrativním a podpůrným vyhodnocení všech zjištěných případů ve stávající historiografické produkci podle autorem zvolených časových vrstev (časné procesy, doba jejich kulminace, pozdní procesy) do mapových podkladů – tak by se také dalo nejlépe ověřit autorovo mínění, že největší procesy proběhly v etnicky německém prostoru našich zemí (s. 13) a současně by bylo zřetelné, zda snad nějaké oblasti nebyly takovýmito profesy zasaženy vůbec. Jelikož gros práce představuje nastínění počátků, vývoje a završení kouzelnických a čarodějnických procesů v českých zemích a na Slovensku, nepovažuji také za příliš šťastný zvolený název, který navozuje představu, že podrobněji pojednány jsou i procesy ve střední Evropě. Ano, zasvěcené informace o nich přináší první kapitola práce o vývoji předmětného bádání, která však naopak ve svém názvu tuto širší dimenzi neobsahuje. Dle mého názoru by bylo příhodnější práci nazvat například *Kouzelnické a čarodějnické procesy v českých zemích a na Slovensku (v kontextu moderní evropské historiografie)*

Mám ještě několik připomínek, které se týkají Moravy jako svébytné země, do jejíhož prostředí nelze automaticky přenášet některé výsledky zjištěné pro vlastní Čechy.

- Pro Moravu nelze počítat s institutem krajských hejtmanů jako stálého úřednického postu dříve nežli v pobělohorském vývoji a ani poté, jak se prozatím z výzkumů jeví, se tyto nově konstituované úřady, což určitě platí pro Brněnský kraj, nesnažily dohlížet na činnost městských hrdelních soudů (autorův výklad pro Čechy viz na s. 166-167).
- Pokud jde o nástup inkvizičního řízení u městských soudů (s. V, 164) mohu na základě svých stávajících výzkumů (ve spolupráci s Dr. Hanou Jordánkovou) konstatovat, že jej není možné doložit u významného soudu předního královského města Brna, těšícího se dlouhodobě do raného novověku vysoké právní reputaci mezi městy a městečky (bylo jich na 100) svého právního okruhu, což se týká jak tzv. zahájeného soudu, působícího zde na rozdíl od jiných měst dlouho do 17. století, tak soudu zvaného rychtářský, který zde ovšem prokazatelně řešil i závažné trestně právní kauzy, včetně vražd.

³ P. Kreuz, Stav a perspektivy vydávání smolných knih a příbuzných pramenů k dějinám hrdelního soudnictví v českých zemích, in: Ústecký sborník historický, Supplementum 1, Ústí nad Labem, 2010, s. 213-240.

- Sám autor si nejprve klade otázku (s. 135, 138), nakolik jsou ortelní manuály a knihy protokolů pražského apelačního soudu vhodné pro zkoumání kouzelnických a čarodějnických procesů od konce 17. století vhodné i pro Moravu, na jiných místech však tento předpoklad mění v průkaznou skutečnost (s. 335, 339). Je tedy zapotřebí ověřit oprávněnost této hypotézy alespoň předběžnou sondou. Od brněnského soudu sice bylo možné už od 80. let 16. století odvolání k pražské radě nad apelacemi (ovšem ne ve sporech, v nichž by byla figurovala dceřiná města brněnského právního okruhu), jelikož však s jejich vyřízením brněnští nebyli spokojeni, vymohli si v roce 1592 odvolání přímo k císaři anebo jím ustanoveným radům. Tato skutečnost, spolu s nespornou silnou pozicí brněnského práva i po přijetí Koldínova zákoníku v Čechách mne vede k úvaze, že v předmětných knihách apelačního soudu nejspíše nebudou v této době 17. století odvolání v trestně právních případech – a tedy také procesech čarodějnických - pro jižní Moravu zaznamenávána.

Vyřčené připomínky ovšem nikterak nesnižují úroveň předložené Kreuzovy práce, jejíž největší přínos spatřuji v zkoumání změn v nazírání na společenskou závažnost deliktu magie v pokročilém raném novověku, v bystrém a argumentačně dobře podloženém rozkladu všech neadekvátních výkladů, vyskytujících se v naší starší i novější historiografii k předmětnému tématu a v hlubším rozkrytí zázemí vybraných, svým způsobem specifických procesů, zvláště pověstných severomoravských (zde jde zejména o míru spolupráce velkolesinského soudu s pražským apelačním soudem). Celkově je zásadní, že autor pojímá výzkum kouzelnických a čarodějnických procesů jako široké interdisciplinární téma a klade akcent na antropologické a sociální konotace aktérů na obou stranách předmětných kauz.

Práci Petra Kreuze *Kouzelnické a čarodějnické procesy v českých zemích a ve střední Evropě* považuji jako zcela způsobilou pro zahájení habilitačního řízení.

7. 4. 2017

Doc. PhDr. Ludmila Sulitková, CSc.
katedra historie Filozofické fakulty
Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem

L. Sulitková

